

Ганна Мартинова,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ganmart@meta.ua

Діалектний текст як свідчення динаміки лексичного складу говірок

Реферат: У статті обґрунтовано важливість діалектних текстів як джерела для вивчення динаміки словникового складу говірок, оскільки вони містять не тільки лексику кількох поколінь діалектоносців від початку XX ст. до початку XXI ст., але й евристично цінні коментарі щодо відображення самого процесу архаїзації назв. Проаналізовано, що обсяг знань про предмети побуту у свідомості кількох поколінь діалектоносців редукується поступово, у текстах засвідчено процеси, що забезпечують передавання нащадкам необхідної етнокультурної інформації.

Ключові слова: діалектна лексика, динаміка лексичного складу говірок, деактуалізація, архаїзована назва, інновації.

Abstract. A dialectal text as a proof of lexical unit dynamics in patois. The article deals with the importance of dialectal texts as a source of information on the dynamics of patois lexical stock. It involves not only the word stock of several generations of dialect speakers since the early 20th to the early 21st centuries, but also worthy heuristic commentaries on the actual process of the appearance of archaic names. In the paper, I analyze the mental volume of trivia knowledge in a number of dialect speakers generations as this population is gradually shrinking. The texts reflect specific processes to reveal the necessary ethnic cultural information passed over to the descendants.

Keywords: patois lexical stock, lexical unit dynamics, archaisms, loss of meaning, innovations.

Розвиток слов'янської діалектології кінця XX – початку XXI ст. позначений посиленою увагою вчених до фіксації діалектного мовлення на електронні носії, видання його графічних аналогів – діалектних текстотек, а також атласів і словників різного типу, що забезпечує збереження для нащадків автентичного мовлення діалектоносців. Розширення емпіричного підґрунтя діалектології актуалізувало й вивчення динаміки одиниць різних рівнів народної мови, зокрема її лексичного складу, що є найбільш рухливим і зазнає змін як унаслідок суспільно-економічного розвитку суспільства, так і відкритості лексичної системи, функціонально-стильової та вікової диференціації, своєрідності ідіолексикону (Глуховцева 2005, 310).

Як засвідчує аналіз наукової літератури, джерелами дослідження динаміки лексичного складу говірок у просторі й часі можуть бути: фольклорні й етногра-

фічні матеріали (Гриценко, 2014; Тищенко, 2008); різночасові лінгвогеографічні свідчення (карти окремих явищ, національні, регіональні атласи) (Мартінова, 2011); діалектні словники, видані в різний час (Хобзей, 2015); збірники діалектних текстів (Kobus, 2015; Колесников, 2015; Курцова, 2015; Sierociuk, 2016), які нерідко використовують комплексно (Глуховцева, 2005; Sierociuk, 2014; Волошинова, 2015; Ястремська, 2015, та ін.). Таким чином, для визначення змін у лексиці говірок можуть бути використані різні часові зрізи, однак кожному з них властива специфіка джерельного підґрунтя, зумовлена обсягом і повнотою представленого фрагмента лексико-семантичної системи діалектної мови, урахуванням / неврахуванням вікової диференціації діалектоносіїв, активності функціонування назв тощо.

Специфіку просторової та часової поведінки окремих лексем у центрі та на периферії середньонадніпряньських говірок відстежено за лінгвогеографічними та лексикографічними матеріалами (Мартінова, 2011; 2016). Зіставлення різночасових лексичних матеріалів (Атлас української мови (АУМ), 50-і роки ХХ ст. та записи, здійснені на початку ХХІ ст.[□]) засвідчує статичність досліджуваних говірок упродовж останніх 60 років, що виявляється в збереженні суцільних ареалів стабільних явищ. Репертуар лексем на двох хронологічних зрізах здебільшого тожний (170 і 169 одиниць відповідно), збереглась і фонетична структура лексем, за винятком випадків, коли уточнено реалізацію окремих звуків. Репрезентація досліджуваних семем на обох хронологічних зрізах здебільшого не змінилась: виявлено 128 спільних лексем, що свідчить про сталість лексичних засобів середньонадніпряньських говірок попри перебування частини з них у пасивному вжитку респондентів і змін у характері наповнення ареалів типових явищ. На 19 картах засвідчено повну відповідність сучасним свідченням. Водночас зафіксовані 55 відмінних найменувань або уточнюють, удокладнюють наявну в АУМ інформацію, або сигналізують про динаміку словникового складу говірок, виявлену в таких типах змін: виникнення синонімів і міжговіркових відповідників, відмінності репрезентації семем при звуженні семантики окремих лексем, збільшення кількості найменувань і їхніх варіантів, виникнення аналітичних назв, зменшення кількості найменувань.

Зіставлення лексики говірок за матеріалами словників доцільно провадити лише за умови наявності лексикографічних праць, що репрезентують лексику різних хронологічних зрізів (див. Хобзей 2015). Словниковий склад середньонадніпряньських говірок можна порівнювати на двох часових періодах, причому в матеріалах, записаних у 50-х рр., ХХ ст. представлено лексичні особливості тільки окремих груп говірок. Цілісну працю „Словник середньонадніпряньських говірок” укладено за діалектними текстами, що репрезентують мовлення діалектоносіїв кінця ХХ – початку ХХІ ст. У зв'язку зі специфікою джерел до уваги беремо лише лексеми, поширені в більшості досліджуваних говірок і засвідчені на обох хронологічних зрізах. Про динаміку назв у словникових статтях свідчать часові характеристики дієслів, поданих у тлумаченні слова, ілюстративний матеріал та ремарка застаріле (заст.) (див. табл.).

Динаміка лексичного складу середньонадніпрянських говірок за лексикографічними джерелами

№ пп	В.С. Ващенко Словник полтавських говірок (50-і роки ХХ ст.)	Словник середньонадніпрянських говірок (записи початку ХХІ ст.)
1.	водянка, -ки, «посуд, у якому стоїть вода в хаті для пиття»: Відкрий водянку та наברי мені води (с. 21)	вод'анка, -и, -и, <i>жн р, тбт, зхт</i> , 'дерев'яна діжка для води, яка стояла в хаті': у нас ни бул'о / стоїав такий дириві'янин'ке та'ке з 'руч' коју / а то в 'в'ідра бул'а вода // 'дехто ка'зав / шо вод'анка / да / вод'анка //
2.	жлукто, -та, «діжка без дна, вироблена з цілого дерева, яка служила для зоління білизни»: у нас полотно зольять у жлукті (с. 33)	жлукто, -а, -а, сер. р., заст., побут., 'видовбана із верби діжка без дна, у якій визолювали полотняний одяг': і 'л'итове і вир'бове дупло називалос' жлукто / і с'т'ірали у жл'укт'і //
3.	затірка, -ки, «їжа, виготовлена з розчиненої в воді муки»: На сніданок сьогодні Марина подала тільки затірку (с. 37)	'зат'ірка, -и, тільки одн., <i>жн р, кул, зхт</i> , 'перша страва, приготовлена із звареного в киплячій воді розтертого з водою борошна': 'зат'ірку / то це 'кажин ден' 'зат'ірка / с'і'час ни 'робл'ат' / а тод'і 'зат'ірки за'терл'а / за'рил'а //
4.	шулики, -ків, «вид коржів»: Нароблю шуликів та їжете їх (с. 105)	шул'іки, -ів, тільки мн., <i>а'р'ял</i> , 'обрядова страва на Маковія, яку готують із покришеного коржа, м'ятого маку та води з медом чи цукром': шул'іки / корже пе'ч'ем / а мак мн'імо / і тод'і о'то во'дич' коју / сахар'ку ту'ди / у це'рк'вах о'це же с'а'тили мак / і тод'і при'ходили шул'іки 'дома робили і 'їли шул'іки із 'маком / 'добр'і во'ни та'к і шул'іки бул'и //
5.	золільник, -ка, золінник «великий горщик, який використовується, в основному, для зоління білизни»: Назрій води в золільнику, будеш виварювати білизну (с. 39)	зол'іл'ник, -а, -и 'великий череп'яний горщик на 10-15 л': зол'іл'ник / все в їх ва'рили / о'собен:о на свай'бах / на о'б'ідах / і в 'кого / ра'н'іше же 'семій по 'дес'ат' душ / нас са'мих було / ж / нас 'вос'меро / і 'бат'ко / і 'мати / тоже було / 'дес'ате'ро / то 'тоже же ва'рил'и зол'іл'ник //

Відзначимо, що в 50-х роках ХХ ст., коли записували інформацію до словника В. С. Ващенка, усі вищеназвані лексеми належали до активного словникового запасу говірок, про що свідчать форми дієслів теперішнього часу в дефініціях, ілюстративному матеріалі та відсутність ремарки *заст.*, тоді як у записах початку ХХІ ст. діалектоносії згадували назви на вимогу експлоратора: *А для води була діжка? – Бул'а // – Як на неї казали? – Ой / йак жи же / йа вже й за'бул'а // – А шо в тій водянці було? – Во'да / 'воду л'і'мо / вод'анка //* (ГЗП, 280). Отже, назва ще збережена в пам'яті, однак вона перебуває в пасивному словнику, хоч і може бути актуалізована за необхідності, тому її подано в словнику середньонадніпрянських говірок з відповідною ремаркою. Про це також свідчить ілюстративний матеріал до словникових статей, у якому ще подано докладну інформацію про предмети побуту, страви, хоч здебільшого в минулому часі. Як бачимо, навіть невеликі мікротексти можуть слугувати для вивчення динаміки лексичного складу говірки, тому потрібно з'ясувати особливості відображення процесу деактуалізації найменувань у діалектних текстах, виявити еволюцію структури знань діалектоносіїв на кількох хронологічних зрізах, зумовлену як специфікою ідіолексикону мовців, часовою й віковою диференціацією, так і залежністю динаміки назв від змін у реалемному плані.

Безперечно, діалектні тексти є важливим джерелом для вивчення динаміки лексичної системи говірки, оскільки вони містять евристично цінні коментарі не лише для окреслення значення того чи того слова в момент фіксації, уточнення номінацій на час запису та в минулому, удокладнення інформації про реалію на вимогу експлоратора, а й щодо відображення самого процесу архаїзації назви. У них репрезентовано, що саме людина (діалектоносіє) є часовим відтинком динаміки мовної системи, адже вона постійно і чутливо реагує на зміни в побуті, суспільному житті, унаслідок чого в її лексикон входять нові слова літературно нормативного вжитку чи виникає потреба називання предметів, процесів, явищ, ознак довкілля. У діалектній текстотечі середньонаддніпрянських говірок засвідчено лексику кількох поколінь діалектоносіїв від початку ХХ ст. до початку ХХІ ст., які народжені: 1) до 20-х років; 2) у 20-х–40-х рр.; 3) у середині 40-х до 70-х рр.; 4) у 70-х – до середині 90-х рр.; 5) від кінця 90-х і до сьогодні.

Здебільшого в текстах засвідчено інформацію від першого та другого поколінь мовців, яким на час записування матеріалу було від 70 до 102 років. Вони зазвичай ще добре пам'ятають відомості про різні предмети сільського побуту, які використовували в процесі життєдіяльності, називають і описують їх. Це, на нашу думку, зумовлено кількома причинами: 1) соціальними катаклізмами перших десятиліть ХХ ст. (революційні події, громадянська війна, розкуркулення і колективізація, голодомор), що значною мірою уповільнили соціально-економічний розвиток; 2) збереженням патріархального побуту та ведення сільського господарства; 3) рівнем освіти: більшість респондентів першого покоління залишилися неосвіченими або здобули мінімальні знання (початкові вміння читати й рахувати), мовці другого покоління мали 3–4 класи освіти, зрідка 5–7 класів.

Для прикладу розглянемо репрезентацію в текстах одного з важливих предметів побуту – діжі, дерев'яної посудини, у якій замішували тісто на хліб. Лексема *д'їжа* праслов'янського походження (<*děža) відома в багатьох слов'янських мовах в основному зі значенням 'дерев'яна посудина, у якій місять тісто' (ЕСУМ, 2, 88). В українській загадці „Ой за лісом, за пралісом золота діжа горить...” закований асоціативний зв'язок сонячного світила з важливим предметом побуту, адже обидві реалії давали живильну енергію: одна – для зростання рослин, інша – для життя людини. Цей зв'язок міцно укорінений в етносвідомості українців, де діжа посідає важливе місце, адже це не тільки посудина для вимішування тіста, але й атрибут родинної та календарної обрядовості. У присутності діжі остерігалися лихословити, не можна було голосно розмовляти, сваритися, коли замішували тісто, *бо діжа навіть недобрі думки почує*; у піснях до діжі зверталися, як до живої істоти, господиня завжди повинна була тримати діжу в чистоті, хоч при цьому в ній залишали шматочок тіста, *щоб хліб не переводився*, не позичати цієї посудини, *бо хліб переведеться* (Войтович 2002, 158). У діжі народжувався весільний хліб – коровай, після того, як коровай спечеться, коровайниці разом із чоловіками брали діжу, підіймали її вгору, стукали нею об сволок, цілувалися навхрест, носили діжу по хаті, співаючи пісень, що мають цілком еротичний характер; на неї сажали молоду, *щоб була доброю господинею* (Войтович 2002, 157; Вовк 1995, 194); в обряді „женіння комина” пічну діжу ставили посеред хати, прикрашали її хмелем та рутою-м'ятою, та разом із „женінням комина” шлюбували й діжу; напере-

додні Андрія справляли „сповідь діжі”; на Водохреще, коли обходили двір і ставили хрестики, то розпочинали це дійство з діжі (Войтович 2002, 158); у Чистий четвер діжу вимивали, вичищали й до сходу сонця виносили на сонце (Шарапа 2011, 157).

Респонденти першого та другого поколінь (віком від 102 до 70 років) ще добре пам'ятають інформацію про цей важливий предмет побуту, його призначення і на запитання: **У чому раніше хліб виміщували?** відповідають: **д'їжа** називалася / там учин'али житн'ий хліб / тоді уїже йак спе^мчец':а хліб / остав'али т'рохи там в д'їж'і / і воно там ле^мжит' до сл'їдуїучого 'разу // (ГПК, 49); **диривіяна** у нас бул'а д'їжа та'ка й мал'ен'ка / й вил'ика / (ГЗП, 116); а в нас на т'ч'і бул'а та'ка д'їжа / шо мати к'їсто м'їсила / **диривіяна** ж^м та'ка да / і^с **кришкоїу** // **кришка** ж та нак'рита // (ГЧ, 129). Окремі діалектності й зараз використовують діжу як предмет побуту: хліб пик'ли в д'їж'і / в нас і с'їчас д'їжа / ос' виниси / пока'жи / во'ни ни бачили // мален'ку виниси / во'на отам під стол'ом стоїт' / і тоді ж пик'ли хліб у д'їж'і / бо іначи ж ни було в чому, хоч і вказують на частіше використання сучасного металевого емальованого посуду, каструлі: т'пер жи ж то в каструл'і / а тоді ж ни було / т'їки в д'їж'і // (ГЧ, 272).

На прохання експлоратора мовці намагаються докладно описати цей предмет побуту, указуючи, із чого його виготовляли: **спиц'іално д'їжа** / **диривіяна д'їжа** / **спиц'іално** / он йа над'вор'і пока'жу // (ГПК, 178); **диривіяна д'їжа** і у д'їж'і м'їсил'и / і пик'ли хліб / у печ'ах // (ГЗП, 128); які особливості конструкції: Бул'а / і при ме'н'і д'їжа // з в'іком і обруч'і он вал'айуц':а і в'іко вал'ал'ос' // (ГПК, 49); **д'їжа** називалася / тожи наче пирир'із / т'їки во'на та'ка наче наїскос' стоїал'а все / конусом наче на низ / і зверху кришичка нак'ривалас'а тожи ж // (ГЧ, 36); форми, розміру: **д'їжа** ж була / хліба пик'ти / ночви це му'ку с'їйали / а **диривіяна** к'ругла д'їжа / це хліб учин'али в ц'їй д'їж'і // (ГПК, 211); учин'али / та'ка д'їжа ж та'ка чимал'а / гл'їбока / **диривіяна** // (ГЧ, 80) тощо. У свідомості діалектоносіїв ще збережений докладний опис реалії, хоч частина з них і забувала, як називали кришку до діжі. Мовці або описували цю реалію: Д'л'а хліба / м'їсили хліб / то ка'зали д'їжа // то та'ка зробле'на **тоже** ж з дере'ва / то м'їсили хліб **тоже** та'ким нак'ривалас'а во'на / шоб ни зал'їзло туди н'їш'чо (ГПК, 165), або могли утворювати нову назву архаїзованого предмета, проте в процесі розповіді про нього нерідко відновлювали вже забуту: – У д'їж'і те звал'ос'а **вер'тушка** / йак воно / в'іко // (ГПК, 74). Свідченням збереження інформації про діжу як архаїзований предмет побуту та її назви у свідомості діалектоносіїв є й те, що ця реалія стала об'єктом для представлення відомостей про більш забуті діжки іншого призначення: о'це ж у т'їй л'иповц'і / у д'їж'і / та'ка йак д'їжа / л'иповоч'ка бул'а // (ГЗП, 128). Отже, мовці найстаршого та старшого поколінь згадують у текстах про цей предмет побуту, пам'ятають його назву, особливості будови, а також пригадують обрядове значення діжі, що слугувала символом єднання двох родин після того, як весільний поїзд молодого після традиційного брання ворітного заходив у двір нареченої: тоді впу-с'кали в'же йїх у дв'ір / сирид'дво'ра стоїал'а табу'ретка і д'їжа ставил'ас'а і нак'ривал'ас' рушни'ком а'бо с'катирт'ом / зверху хліб'ина з с'їл':у / і друга та-

бу^ретка / в^ідро і к^ружка / шоб^ь воду п^ит' / це ж т^і / шо ста^новл[']ац[']:а жд^ут' / воду п^иут' / а ц[']і ж['] кол^исом ста[']їут' / бо[']їарини / св[']їтилки / с[']ваики / молод[']ий / дру[']ж[']ки / т[']і / шо жо[']нат[']і йд[']ут' / із ц[']ім / с[']хл[']їбом з / руш[']ни[']ками п[']ири[']в[']їзан[']і / сто[']їат' с[']ири[']д[']во[']ра / (ГЧ, 44). Ставати колесом навколо діжі, очевидно, мало й оберегове значення, адже українці уподібноють колесо до чарівного кола; обвести колом – забезпечити щось чи когось (Жайворонок 2006, 299, 300). Важливу обрядову функцію виконувала й кришка діжі: на віко викладали обрядовий весільний хліб, коровай, а вже з нього саджали в піч: і то[']д[']і ото с[']тавл[']ал[']и на те в[']їко коров[']гай / і хо[']дил[']и кру[']гом по хат[']і / да с[']п[']ївал[']и / а то[']д[']і ж о[']то до п[']ечи / і с[']п[']їваїут' / і о[']то ж пода[']їем т[']їй шо са[']жайє / і во[']на би[']ре з['] того в[']їка і са[']жайє // (ГПК, 74).

Обсяг знань про архаїзовану реалію у свідомості наступних трьох поколінь діалектоносіїв редукується поступово, адже вони зберігають у пам'яті та передають інформацію нащадкам у процесі життєдіяльності. Окремі мовці першого і другого поколінь, а особливо третього покоління, коли відбувалися активні соціально-економічні зміни, замінюють назву реалії чи подають її назву описово. Про можливість актуалізації інформації, збереженої у свідомості діалектоносія, промовисто свідчать випадки, коли на запитання записувача про посуд, який використовували для вимішування тіста, респондент відповідає, що такого предмета не було: – У чому хліб пекли? Чи були дерев'яні діжки? – Дири[']в[']їаних йа ни за[']м[']їчу / а та[']ки ж чири[']в[']їани ті / ма[']к[']їтри бу[']л[']и в нас / в ма[']к[']їтрах хліб учи[']н[']ал[']и // а ти[']пер у ко[']струл[']ах //, однак нагадування його назви актуалізує в пам'яті відомості про об'єкт і навіть чіткий його опис. На конкретизоване запитання: «Чи була діжа?», чуємо відповідь: ти[']пер же в ко[']струл[']ах учи[']н[']айим а то[']д[']і ж д[']їжа та[']ка бу[']л[']а з дере[']ва з[']робл[']ина / кру[']г[']а / гл[']аден[']ка / гл[']аден[']ка та[']ка // з ус[']їх бо[']к[']ів та[']ка гл[']адка / гл[']адка / д[']їжа з[']вал[']ас[']а // (ГПК, 45); д[']їжа бу[']ла та[']ка / д[']їжа во[']на наз[']ивалас['] / та вчи[']н[']али та м[']їсили в йїй // (ГПК, 89). Нерідко мовці пригадували важливі характеристики реалії, однак для того, щоб вони її іменували, потрібно було уточнювати запитання, подаючи назву: – Таке з д[']ерива з[']роблине / – Дїжа? – З д[']ерива / д[']їжа / на вос[']їм бух[']анок // (ГЗП, 86).

Про зміни в структурі відомостей про посудину для замішування тіста на хліб свідчить і те, що респонденти третього покоління нерідко виправляють самі себе, подаючи точнішу інформацію: о[']то ма[']к[']їтра бу[']л[']а / а[']бо ни ма[']к[']їтра / а ди[']ри[']в[']їана та[']ка д[']їжа / д[']їжа / о[']то в т[']і д[']їж[']і ни[']чем // (ГЗП, 52); у ма[']к[']їтр[']і / д[']їжа / д[']їжа / і в м[']ени['] ро[']с[']:ипана ли[']жит' // (ГЧ, 148). Як бачимо, пригадуючи назву архаїзованої реалії, діалектоносії зазначають і назви посуду, що її субститував: посл[']едн[']е в[']ремїа в нас у[']же д[']їжа рос[']палас['] / та / шо д[']їд роб[']ив / то посл[']едн[']е в[']ремїа ку[']пил[']и п[']їд вой[']ну вже / ку[']пил[']и ма[']к[']їтру і хліб пик[']ли в ма[']к[']їтр[']і / та[']ка в їд[']ерна ма[']к[']їтра бу[']ла // і то хліб пик[']ли там у ма[']к[']їтр[']і // (ГЧ, 272–273); д[']їжа бу[']л[']а / д[']їжа м[']їсто м[']їсил[']и в д[']їж[']і / а ти[']пер то в ко[']струл[']і / то в м[']ис[']ц[']і // (ГЧ, 174).

Про динаміку уявлення про саму посудину для замішування тіста на хліб свідчить перенесення назви архаїзованої реалії на пізніший у часі предмет за його призначенням: а вчи[']н[']ал[']и н[']р[']амо у тїй ви[']лик[']їй ма[']к[']їтр[']і вчи[']н[']ал[']и м[']їсто / д[']їжа ка[']зал[']и на ц[']у ма[']к[']їтру // о[']це ка[']зал[']и на ма[']к[']їтру д[']їжа // (ГПК,

171); *ка'зали д'їжа і на мак'їтру ка'зали д'їжа / вс'оравно д'їжа / хоч і мак'їтра* // (ГЗП, 140). Окремі інформанти цього покоління лише чули про цей предмет від старших.

Інформанти віком 50-60 років, а іноді й їхні діти та внуки ще пам'ятають, як матері (бабусі) вимішували тісто в діжі, повідомляють про цю посудину достовірну інформацію: ... *в мене в све'к'рухи була д'їжа / д'їжа це ши'рока де'ре'в'їана із об'їдом зал'їзним б'очка / там робили хл'їб / пир'їж'ки* (с. Будище Черкаського р-ну Черкаської обл., 50 р., 10 кл.); *за'м'їшували в д'їж'ї т'їсто / во'на з'роблина з д'ерива / по б'о'ках р'учки / шоб м'ожна було хара'шо брац'а і на-крив'вали к'ришко'ю* (с. Богодухівка Чорнобаївського р-ну Черкаської обл., 66 р., 10 кл.); *їак була їа д'їтиною'ю бачила / їак мати заправ'л'ала д'їжу на п'їч / а з'ранку тикла хл'їб* (с. Коробівка Золотоніського р-ну Черкаської обл., 67 р., 10 кл.); *мо'їа ма'ма за'м'їшували т'їсто в д'їж'ї / може в'їде'р на два / во'на де'ре'в'їана їак д'їжка з ог'їрк'ів / т'їки м'енша // де'ре'в'їан'ї обруч'ї / вни'зу ши'рше / а в:ерх вужче / а може во'на р'івна була / вже ни помн'у* // (Дубіївка Черкаського р-ну Черкаської обл., 63 р., 10 кл.); *їак їа була маленко'ю / ми час'тен'ко їїздили до ба'бус'ї / в них в хат'ї була п'їч і во'на са'ма вип'їкала хл'їб викорис'товувала д'їжу* // (с. Будище Черкаського р-ну Черкаської обл., 48 р., 10 кл.).

Молодшому поколінню діалектоносіїв (20-40 років) із повною середньою освітою найчастіше передані лише загальні відомості про цей архаїзований предмет, зокрема про його призначення, зовнішній вигляд. На запитання, що вони знають про нього і звідки, ці мовці відповідають: *про д'їжу їа чула в'їд ба'бус'ї / а також коли в'їд в'їдувала крайезнавчий му'зей / нам по'казували цей предмет побу'ту* (с. Чорнобай Черкаської обл., 21 р., 11 кл.); *їа са'ма ни б'рала учас'т' в обр'адах / у їа'ких викорис'товували д'їжу / але чула шо цей предмет був головним атри'бутом дл'а вип'їкан'а вис'їл'ного коро'вай'у вис'їл'них ши'шок* (с. Чорнобай Черкаської обл., 43 р., 10 кл.); *їа хл'їб тикла лише один раз у хл'їб'н'їц'ї разом з ма'мою // про д'їжу їа з'най'у лише те шо це низ'ка ши'рока де'ре'в'їана по'судина дл'а приготу'ван'а т'їста на хл'їб* // (с. Будище Черкаського р-ну Черкаської обл., 20 р., 11 кл.); *про д'їжу їа читала в худ'ожн'їй л'їтера'тур'ї* (с. Коробівка Золотоніського р-ну Черкаської обл., 20 р.) тощо. Нерідко мовці не пам'ятають назви реалії, замінюючи її загальною назвою *д'їжка* чи передаючи описово, водночас зазначають культурну інформацію: *хл'їб м'їсили у їїї і во'на символ'їзувала їак ска'зат' (хвилюється) ну / ни з'най'у / можливо / їа'кийс' дост'аток в с'їм'її а'бо / да / дост'аток в с'їм'її символ'їзувала во'на ц'а д'їжка / пото'му шо в їїї м'їсилос'а т'їсто і вип'їкав'а хл'їб* (с. Богодухівка Чорнобаївського р-ну Черкаської обл., 45 р.). Окремі мовці зовсім не мають уявлення про діжу: на запитання: **Чи чули Ви від когось про діжу?** відповідають: *про д'їжу ни чула н'ї в'їд ко'го / в молод'ї ро'ки їа тикла хл'їб в дух'овц'ї / зараз ни'чу в хл'їб'н'їц'ї* (с. Коробівка Золотоніського р-ну Черкаської обл., 42 р.), викорис'товуючи назви-інновації.

Таким чином, у діалектних текстах чітко простежуємо часову й вікову динаміку як відомостей про посудину, у якій замішували тісто на хліб. У діалектоносіїв старших поколінь ще збережений докладний опис реалії, її назва. респонденти нерідко виправ-

ляють самі себе, подаючи точнішу інформацію. У мовців наступних трьох поколінь засвідчено поступову редуцію обсягу знань про предмет, можлива субституція найменувань близьких за призначенням реалій, перенесення назви архаїзованої реалії на пізнішу в часі за її призначенням, заміна назви реалії чи представлення її описово. Водночас якщо в діалектоносійв, народжених у середині 40-х до 70-х рр., можлива актуалізація інформації, збереженої у їхній свідомості, то в мовців наступних двох поколінь, які не використовували діжі в побуті, або є лише залишкова інформація, пов'язана чи то зі спогадами про родинні традиції, чи то із загальною обізнаністю про життя і побут українців у минулому, або взагалі відсутня.

Література

- Вовк Х.К. (1995), *Студії української етнографії та антропології*, Київ.
- Войтович В. (2002), *Українська міфологія*, Київ.
- Волошинова М. (2015), *Динаміка традиційної предметної лексики в українських східно-сლობожанських говірках*, [в:] *Діалектологічні студії. 10: Традиції і новаторство*, ред. П. Гриценко, Н. Хобзей, Львів, с. 348–357.
- ГЗП**, *Говірки Західної Полтавщини: збірник діалектних текстів*, упор. Г.І. Мартинова, Черкаси 2012.
- ГПК**, *Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів*, упор. Г.І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина, Черкаси 2008.
- ГЧ**, *Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів*, упор. Г.І. Мартинова, Т.В. Щербина, А.А. Таран, Черкаси 2013.
- Глуховцева К.Д. (2005), *Динаміка українських східно-сლობожанських говірок*, Луганськ.
- Гриценко П.Ю. (2014), *Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*, Київ, с. 145–154.
- ЕСУМ**, *Етимологічний словник української мови*, за ред. О.С. Мельничука, т. 1–6, Київ 1983–2012.
- Жайворонок В.В. (2006), *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*, Київ.
- Колесников А.О. (2015), *Діалектні тексти як джерело інформації про генезу і динаміку українських південнобессарабських говірок*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*, Київ, с. 200–217.
- Курцова В.М. (2015), *Дыялектныя тэксты як крыніца на вывучэнні стану і дынамікі развіцця моўных з'яў у гаворках цэнтральнай дыялектнай зоны беларускай мовы*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*, Київ, с. 241–258.
- Мартинова Г.І. (2011), *Статичне й динамічне в лексиці середньонадніпряньського діалекту*, [в:] *Філологічний вісник Уманського держ. пед. ун-ту*, Вип. 1., Умань, с. 145–154.
- Мартинова Г.І. (2016), *Архаїзми та інновації в діалектних словниках як відображення динаміки говірки*, „Gwary Dziś”, vol. 8, s. 57–66.
- Тищенко Т. (2008), *Динаміка номінацій родильного обряду в говірках Східного Поділля*, [в:] *Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі*, Київ, с. 188–190.

- Хобзей Н. (2015), *Мовний світ гуцулів у форматі словника: Іван Вагилевич*, [в:] Діалектологічні студії, 10: *Традиції і новаторство*, Львів, с. 51–61.
- Шарапа М.В. (2011), *Вербальні та невербальні компоненти у весняно-літніх календарних обрядах Середнього Полісся*, Київ.
- Ястремська Т.О. (2015), *Динаміка діалектних явищ у тексті*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*, Київ, с. 480–492.
- Kobus J. (2015), *Kierunki i dynamika zmian w języku mieszkańców wielkopolskich wsi na przełomie wieków XX i XXI*, Poznań.
- Sierociuk J. (2014), *Historyczny kontekst gwar wielkopolskich*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*, Київ, с. 433–437.
- Sierociuk J. (2016), *Dynamika przeobrażeń języka mieszkańców wsi i możliwości jej badania*, „Gwary Dziś”, vol. 8, s. 67–78.

